

Група аутора¹

Истраживачка станица

Петница

**АНАЛИЗА ПРАВИЛА
ВАЉЕВСКОГ ДРУШТВА ЗА СВАДБАРИНУ И
ПОСМРТНИНУ И УЗРОКА ЊЕГОВОГ НЕСТАНКА
(1900-1901)**

Правила Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину

Књижицу са правилима Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину² издала је београдска штампарија „Милош Велики – штампарија Бојовића и Мићића” 1900. године. Чланска књижица има 45 страна, а сама правила се налазе од 19. до 43. стране. Последње две стране доносе имена оснивача, председника и чланова Управног и Надзорног одбора, те главног благајника и деловође. На челу Управног одбора био је Павле Јанковић трговац, док је Надзорни одбор предводио Љубомир Пантелић рачуноиспитач. Међу 19 оснивача поред поменутих Јанковића и Пантелића, само за још двојицу имамо податак о занимању (кафеџија и још један рачуноиспитач), док је код осталих наведено само да су се својеручно потписали. Још информација о социјалној структури оснивача сазнајемо тек у попису чланова поменутих одбора, те видимо да су чланови Управног одбора била два трговца и по један кафеџија, берберин и подблагајник, укупно 5 чланова. Међу члановима Надзорног одбора налазили су се по један свештеник, трговац, кафеџија и писар начелства.

На самом почетку се налазе подаци о члану, врсти фонда којем је приступио – свадбарина или посмртнина, броју књижице, датуму уво-

---

1 Драгана Јелачић, Тамара Бранковић, Вања Раднић, Владо Вујовић, полазници Семинара друштвене историје у Истраживачкој станици у Петници – ментор Александар Рафаиловић.

2 У даљем тексту: Друштво.

ђења у судски списак и уплаћеним оснивачким трошковима, кауцији, резервном фонду и цени саме књижице. Пре самих правила у књижици се налази евиденција уплаћених месечних улога. На самом крају ове прве целине, налази се потврда о исплаћеној премији.

Правила имају укупно 7 одељака (1. Име, седиште и печат; 2. Циљ је друштва; 3. Средства за постигнуће циља; 4. О чланству; 5. Права и дужности чланова; 6. Друштвени органи; 7. Управа и њене дужности). Евидентна је несразмера међу одељцима, па тако прва 4 одељка садрже само 6 чланова и заузимају тек 3 стране, док 5. одељак има 22 члана, 6. тек осам чланова, а последњи 7. одељак чак 29 чланова. Шести и седми одељак имају и издвојене подцелине које се односе на устројство Друштва (6. – Делокруг редовне скупштине; 7. – Дужности појединих управних чланова; Дужности чиновника; Опште одредбе).

Права и дужности чланова

Циљ Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину био је да новчано помаже своје чланове приликом женидбе, удаје или смрти.³ По правилима из 1900. године, Друштво је имало четири врсте чланова: осниваче, редовне и почасне чланове и добротворе Друштва. Сваки грађанин Краљевине Србије, без обзира на пол, године, верску и националну припадност, могао је да постане редован члан Друштва. Почасни члан је биран од стране скупштине Друштва на основу залагања и пружања материјалне помоћи Друштву. Они који су Друштву помогли одређеном сумом новца (минимална сума је била тадашњих 50 динара) постајали су добротвори Друштва (стр. 21, чл. 6.).

Чланови су при упису плаћали суму од 12 динара која је обухватала оснивачке трошкове, чланску књижицу, кауцију (како би се осигурало плаћање разреза) и резервни фонд, који чине државне обвезнице (стр. 21, чл. 7). Обвезнице су се чувале у неком од ондашњих новчаних завода (стр. 28, чл. 27). Малолетнике су уписивали родитељи или старатељи, а могли су и сами да се учлане у одсек за свадбарину ако би проценили да могу самостално да испуњавају обавезе према Друштву. Уписнина се могла платити на три месечне рате, до краја сваког месеца, у противном Друштво би задржало до тада уложен новац, а потенцијални члан би изгубио право на чланство. Међутим, ово правило не важи за оба одсека, већ само за свадбарину, док је код посмртнине рок био три месеца, где се члану оставља право да плати кад може (стр. 21, чл.

³ Међуопштински историјски архив Ваљева, Збирка Варија, Правила Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину Друштва, стр. 20, чл. 3 (у даљем тексту: члан из Правила и страна биће навођени у тексту у загради, где се пише о датум члану).

7). Месечни улог за свадбарину није био већи од шест динара, док је за посмртнину био три динара (стр. 25, чл. 16). Уколико би члан каснио са плаћањем улога, морао би да плати и казну од пола динара, а ако не би платио, изгубио би сва стечена права које је стекао учлађењем у Друштво (стр. 26, чл. 17 и 18). У овом случају, само би чланови у одсеку за посмртнину, који су на војној дужности, задржали своја права. Ипак, након одслужења војног рока или по завршетку рата, имали су рок од три месеца да исплате своје дугове друштву (стр. 27, чл. 22).

Поред средстава које је Друштво стицало од уписнине, имали су и приходе од казни, забава, завештања и поклона, затим разреза за исплату премија и неких непредвиђених прихода (стр. 20, чл. 4). Од сваке исплаћене премије одбијано је 3%, од којих је по две петине ишло Оружаном фонду и Црвеном крсту, а остатак сиромашним грађанима Ваљева (стр. 27, чл. 20). Новцем намењеним за сиромашне располагао је Управни одбор, а помоћ је пружана током божићних, ускршњих и већих празника, најчешће у гардероби (стр. 27, чл. 21).

Сваки члан одсека за свадбарину имао је право да након три месеца подигне суму од 300 динара, након шест месеци 800 динара, а након дванаест месеци су имали право на 1200 динара. Код посмртнине је било другачије, тако да је члан на крају три месеца имао право на 500 динара, после шест месеци на 1200, а након годину дана на 1500 динара. Премија свадбарине и посмртнине је према правилнику Друштва, сваке године повећавана за 100 динара (стр. 22, чл. 8). Након стицања права на премију чланови су имали рок од 12 месеци да је подигну. Уколико то не би учинили у предвиђеном року, новац од премије би као непланирани приход присвајало Друштво (стр. 25, чл. 14). Приликом подизања премије чланови Друштва су морали да поднесу потребна документа: чланску књижицу, потписану признаницу и извод из матичне књиге венчаних, односно умрлих (стр. 23, чл. 9 и стр. 24, чл. 12).

Када је у питању одсек за посмртнину, премија није исплаћивана уколико је преминули убијен од стране неког од чланова породице, који би по исплати премије имао корист. За преминуле од куге или колере Друштво је исплаћивало једну трећину стечене премије (стр. 26, чл. 19). У случају смрти члана одсека за свадбарину, неискоришћена премија је исплаћивана породици преминулог за трошкове сахране (стр. 24, чл. 11). Уколико члан одсека за посмртнину нема породицу, Друштво је преузимало обавезу да га сахрани, а остатак новца од премије је присвајало и користило у хуманитарне сврхе (стр. 24, чл. 13).

Према члану 5. Правила Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, оснивачки трошкови су морали бити исплаћени до краја 1901. године.

Органи Друштва

На основу Правила Друштва из 1900. године, Друштво су чинили Скупштина, Управни и Надзорни одбор који су заједно представљали Главни одбор, затим дневни повереник и чиновници (књиговође и благајник) (стр. 29, чл. 29). Ради бољег разумевања функционисања овог ваљевског друштва, потребно је предочити улоге сваког од ових друштвених органа.

Пракса је била да одржавају редовне и ванредне седнице Скупштине. Редовне су заседале једном годишње, крајем фебруара, а ванредне према одлукама Управног, Надзорног и Главног одбора. За заседање није био предвиђен минималан број присутних чланова, а одлуке су доношене на основу просте већине. За доношење одлука које се тичу престанка рада Друштва или неког од одсека, промене правила и начина коришћења имовине, било је потребно да се три четвртине присутних чланова Скупштине изјасни за тај предлог. Редовна Скупштина је бирала чланове који су оверавали записнике и бројали гласове и два секретара који су водили записнике. На редовним Скупштинама су претресани извештаји о раду, затим жалбе, предлози, измене и допуне правила. На седницама ове Скупштине давале су разрешнице Управном и Надзорном одбору, бирана је нова управа на сваке две године и одобраван је буџет (стр. 30, чл. 32). Право присуства на седницама редовне Скупштине имали су сви пунолетни мушки чланови који су били чланови једног од одсека. Оба одсека су водила засебне записнике, једино је приликом оснивања Друштва вођен заједнички записник (стр. 31, чл. 33).

Према правилнику, у случају престанка рада једног од одсека или целог Друштва сазивана је ванредна Скупштина на којој је биран Ликвидациони одбор, који би имовину Друштва претворио у новац, дугове наплатио и расходе исплатио, а вршено је и поступно отпуштање чиновника. Након извршења ових обавеза, Одбор је подносио извештај на другој ванредној Скупштини, на којој се одлучивало о даљој судбини Друштва или неког од одсека (стр. 39, чл. 51).

За разлику од редовне Скупштине, на ванредној Скупштини је дискутовано само о оним питањима због којих је и сазвана (стр. 32, чл. 34), а све донете одлуке, и на једној и на другој Скупштини, објављиване су преко јавних гласила (стр. 32, чл. 35).

Надзорни одбор су чинили председник и четири члана. Према правилнику Друштва, улога Надзорног одбора је била да прегледа билансе и годишње рачуне Друштва, да врши месечне и ванредне прегледе (стр. 36, чл. 44). Анализирани записници потврђују да је Одбор извршавао обавезе прописане правилником. Према томе, дужност Надзорног одбора била је да контролише администрацију самог Друштва и ту је спадало проверавање књига, дневника и рачуна оба одсека. Ако би Надзорни одбор током свог рада наишао на неку неправилност или грешку при попуњавању документације о томе би извештавао Управни одбор, који би онда скренуо чиновницима пажњу на пропусте. Најмањи број одржаних седница месечно био је две, а највећи четири, уколико би биле уочене неправилности у раду Друштва (стр. 37, чл. 46).

Управни одбор су чинили председник, потпредседник, деловођа, главни благајник и пет чланова. Месечно је морало бити одржано најмање шест седница, на којима је морало присуствовати барем пет чланова управе како би биле пуноважне (стр. 33, чл. 37).

Члан Управног одбора могао је бити сваки грађанин Ваљева који је стекао право на свадбарину или посмртнину (стр. 34, чл. 39). Дужности овог Одбора су биле да врши упис чланова, одлучује о исплатама премија, стара се о имовини Друштва, води рачуна о запосленима, извршава одлуке донете на седницама Скупштине, саставља извештаје (стр. 34, чл. 40). Обавезе које је имао председник су: исплаћивање одобрених премија, сазивање Управног одбора и старање о извршавању одлука (стр. 35, чл. 42).

За решавање важних друштвених питања, сазиван је Главни одбор, кога су чинили чланови Управног и Надзорног одбора. Бавили су се случајевима који нису заступљени у Правилима усвојеним 1900. године као што су примање и отпуштање чиновника, одређивање услова пријема и плате (стр. 37, чл. 47). Рад Управног и Надзорног одбора налазио се под контролом Скупштине, државних власти и надзорника Главног савеза за свадбарину и посмртнину (стр. 43, чл. 64).

Дневни повереник је био један од чланова Друштва, који током свог једнодневнег дежурства потписује дневне изводе благајне о примљеном и издатом новцу, потписује административну документацију, држи кључ од благајне током тог дана (стр. 38, чл. 48).

Скупштина

Прва Главна седница Друштва, тачније седница редовне Скупштине, одржана је 16. фебруара 1901. године и на њој се расправљало о додели премија члановима одсека за посмртнину за месец децембар. Устано-

вљено је да постоји 151 пуноправан члан и одлучено је да њих 5 добије премију (сваки по 90.60 динара). Већ следећег дана, 17. фебруара 1900. године, одржана је нова седница на којој је регулисана додела премија члановима одсека за свадбарину њ од 370 чланова који су имали право на премију, одлучено је да се за њих 22 она и исплати. Ова седница је прекинута, али већ сутрадан, 18. фебруара, настављено је са радом и договорено је да чланови добију премију од 100 динара. Може се уочити да се висина исплаћених премија за оба одсека није била у складу са износом прописаном у правилнику Друштва. Према члану 8. Правила Друштва чланови одсека за свадбарину су по стицању права на премију могли да подигну суму од 300, 800 или 1200 динара у зависности од времена трајања чланства (три, шест или дванаест месеци). И за чланство у одсеку посмртнине важе исте одредбе, с тим што су могли да подигну премију у износу од 500, 1200 или 1500 динара.

Оно што је карактеристично за Главне седнице јесте да су оне одржаване прилично често, најчешће сваки други дан, тако да већ 20. фебруара бива одлучено да још осам чланова Друштва добију премију. Осим премијама, на седницама, чланови Друштва су се бавили и проблемима повишица.⁴

Од 521 члана који су стекли право на премију, само 35 чланова је премију и подигло. Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину је исплатило укупно 3453 динара на име премија.

Постоји само један записник са ванредне седнице Скупштине Друштва и она је, према записнику, одржана 1. децембра 1900. године. За председника Скупштине тада је једногласно изабран Михајило Вићентијевић. По правилнику Друштва, предложена су и изабрана три члана који ће оверавати записнике и бројати гласове као и два секретара.

У наставку седнице се приступило измени и допуни Правила Друштва. У самом записнику са ове седнице се не наводи који су чланови Правилника измењени или допуњени. Након ишчитавања коригованих чланова, краће дебате и мањих измена, Скупштина је прихватила промене правила. На дневном реду је било и попуњавање места у управи Друштва, и то на положају председника и једног члана Управног одбора. Након што је ово питање решено, седница је закључена.

4 Међуопштински историјски архив Ваљева, Фонд: Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину – Ваљево (1890-1901), 1900-1901, списи 1900-1901, кутија број 3, Записници Скупштине (у даљем тексту: МИАВ, Друштво, кут. бр. 3, 3С). На седници, од 20. фебруара Живораду Матићу је одобрена повишица, док Јанко Крсмановић захтева „награду” (исплату за обављен посао), која му је одобрена – Записник са главне седнице Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину одржане на дан 20. фебруара 1901. године.

Надзорни одбор

Први сачувани записници седница Надзорног одбора датирају из почетка 1900. године, из јануара. Постоји нелогичност у нумерисању записника, те су они до 21. фебруара потписивани редом (1-6) да би се у новембру појавила два записника која су нумерисана као 4. и 6. а онда их од 8. децембра опет нумеришу редом, и то од 1. до 6. Видљива је велика пауза која је наступила од фебруара до новембра, када се начин нумерисања мења. Оно што је карактеристично за све записнике од почетка до краја године јесте садржај седница, на којима се у већини случајева разматрало финансијско и правно стање Друштва.⁵

Прегледање рачуна трајало је често из седнице у седницу и увек би се проверавали рачуни за претходни месец (у јануару за децембар итд.) Један од проблема био је када је 18. јануара један од чланова Надзорног одбора изнео своја уверења да дневни повереници никако не извршавају своју дужност, тачније не руководе дневним радом онако како је прописано у Правилнику Друштва. Донето је решење: „Писменим актом ставити до знања Управном одбору да строго води рачуна о томе да дневни повереници врше послове онако како им је прописано правилима друштвеним и да канцеларија буде заступљена дневним повереником, а сваки онај коме посао не допушта повереништво, дужан је наћи замену. Ово је један од примера како је Надзорни одбор функционисао. Сличан случај десио се када је 29. децембра 1900. године на седници Одбора одлучено да се Управном одбору упути писмени акт са циљем да се чиновницима скрене пажња да попуњавају рубрику која се односи на месец уплате разреза, јер они то до тада нису чинили. Још један од задатака Надзорног одбора био је и преглед Друштвене касе.

Могући проблеми на које су наилазили чланови Надзорног одбора приликом рада били су када прегледана документа не би имала марку, када расходи не би имали документа за оправдање и тада се приступало поменутој процедури.

Последњи записник са седнице одржане 30. децембра 1900. године описује рад Надзорног одбора за тај дан, када су прегледана документа расхода за новембар као и састављање примедби за Управни одбор, којих је било свега неколико.

---

⁵ МИАВ, Друштво, Записници Надзорног одбора, кут. бр. 3.

Управни одбор

Рад Управног одбора био је блиско повезан са деловањем Надзорног одбора, али и Главног одбора Друштва. Већ у првом, нама сачуваном, записнику из 13. августа 1900. године наводи се да приликом поделе рада коју је вршио Управни одбор, чланови долазе до закључка да је Друштву потребан благајник, књиговођа и три писара и да о томе треба поднети извештај Главном одбору.

Као што је то био случај и са састанцима осталих одбора, на дневном реду седница Управног одбора увек су биле жалбе, молбе и питања запослених у Друштву или његових чланова. Ипак, највише пажње је посвећивано контролисању књига, рачуна и биланса Друштва.

Оно што може да посведочи веродостојности ових записника, јесте и чињеница да се многи подаци наведени у њима поклапају са информацијама које су доступне из документације других органа Друштва. Тако се у августу 1900. на једној од седница Управног одбора се разматра понуда коју је Друштво добило од лица које нуди своју кућу као простор који би Друштво користило као своју канцеларију, а то исто се наводи и у записницима Главног одбора. Други пример може бити и случај када је на седници договорено да се „Првом нишком друштву за помоћ при удаји и женидби” пошаље споразум.⁶ Да је до договора између два друштва стварно дошло, сведочи и документ о међусобној сарадњи.

Преглед рачуна је трајао често и више од једне седнице, а онда би се слао Надзорном одбору. Чланови Управног одбора одлучили су о новом радном времену чиновника Друштва и тада је одлучено да они пре подне раде од 7 до 12, а по подне од 14 до 18.30 часова.⁷

И Управни одбор се бавио прегледањем касе Друштва. На једној од последњих седница Управног одбора, 16. октобра 1900. године, доноси се одлука о могућим датумима венчања неких од чланова. О овоме раније није било говора и прилично изненађује чињеница да је Друштво одлучивало у ком периоду године ће се његови чланови моћи венчати.

Управни одбор је доносио одлуке које су се тичале исплаћивања разреза, а бавио се и прегледањем књига са циљем да се нађу пуноправни чланови Друштва који би могли примити премију. Управо о овом последњем говори записник из 28. октобра 1900. године.

⁶ Исто, Записник са седнице Управног одбора Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, одржане 17. августа 1900. године.

⁷ Исто, Записник са седнице Управног одбора Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, одржане 10. октобра 1900. године.

Главни одбор

Прва седница Главног одбора Друштва одржана је 28. маја 1900. године и тада је решено да упис нових чланова почне истог дана. Такође је одлучено да упис врше чланови – оснивачи. Договорено је и да се сви издаци „документују и оправдају”. Предложено је и једногласно одлучено да за ову седницу (исто је одлучено и на наредне две седнице) чланови Одбора не добијају никакву новчану надокнаду.

Већ на следећој седници, 8. јуна, прочитан је и усвојен оглас који ће бити послат разним новинама за штампање. Овом приликом су овлашћени и чланови Одбора који треба да нађу простор за канцеларију и да направе извештај о томе до 15. јуна, када ће се донети одлука о подели рада. На трећој седници, одржаној 15. јуна, договорено је да се за простор канцеларије Друштва узме извесна кућа и утврди цена. Решено је и да се уради печат за Друштво као и да се пристигле пријаве (изјаве о приступању чланству Друштва), које су се налазиле код друштвених повереника, прикупе и региструју у суду. Захваљујући овом податку најзад смо разрешили дилему различитих датума на већини приступница, када су приступање и регистрација у питању.

На неколико следећих састанака, решена су многа важна питања организације Друштва. Потврђена су правила Друштва и дата на штампање у 2000 комада по цени од 19 пара по комаду, затим је одлучено да се путем објава потражи књиговођа Друштва, а примљен је и још један писар. Даље је одлучено да се од тада изјаве наплаћују 30 пара по комаду, а Одбор је одлучио да прими сва лица (42) која су се пријавила за послове повереника Друштва. За књиговођу је 2. јула 1900. године примљен Никола Марковић. Тражено је да се набави каса за потребе Друштва.

Веома битан сегмент деловања Друштва била је сарадња са осталим сличним друштвима из Краљевине Србије, тако да је одлучено да једни за друге врше упис, примање уплата, разреза и то тако да ће се за упис нових чланова наплаћивати 30 пара, а за разрезе 20. За новоуписане чланове, друштва су била дужна да шаљу тродневни извештај, за отплате петодневни, док ће се за обрачуне извештаји слати сваких петнаест дана.⁸

На једној од наредних седница, 30. јула 1900. године, коначно је решено питање набавке и цене касе. Одређено је да се каса узме по цени

---

⁸ Исто, Записник са седнице Главног одбора Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, одржане на дан 16. јула 1900. године.

до 300 динара. На истој седници је одлучено да се почне са сређивањем књига и рачуна и да то буде готово најдаље за 10-15 дана.

На седницама су се, осим жалби чланова Друштва које су се најчешће односиле на кашњења при исплаћивању премија, разматрале и жалбе и молбе самих запослених. Многи чланови Главног одбора тражили су повишице за себе мада често и за друге и тада би се спроводило гласање. Неки би били и отпуштени, на сопствени захтев или на предлог једног од чланова Одбора.

Један од проблема о коме се расправљало на седницама крајем августа 1900. године био је то што су многи чланови каснили са исплатама, тако да је договорено да ови чланови могу доставити своје уплате као редовне до 15. септембра. У исто време закључени су и споразуми са осталим друштвима.⁹ Из самог записника са седнице Главног одбора не може се закључити зашто је тим члановима померен термин за уплату.

На десетој седници Главног одбора 29. августа саопштено је да дневни чиновници приликом обављања свог посла чине многе грешке, па се од њих захтева да од сада подносе дневном поверенику извештај. Одлучено је и да се од 1. септембра свако писмо нумерише и чува у архиву Друштва.

Још један од проблема био је и то што многи чланови Друштва нису испунили услове члана 7. правила Друштва (део који се односи на плаћање кауције) и тиме су изгубили право на чланство. До тога није дошло јер је Одбор једногласно одлучио да члановима продужи рок за плаћање кауције. Решено је да ће чланови, који су уписани у одсек за свадбарину пре 20. јула, а нису уплатили кауцију, то моћи да ураде до 20. октобра.¹⁰

На петнаестој седници, 5. новембра, је извршено пребројавање пуноправних чланова одсека за свадбарину због регулисања премије (не наводи се тачан број чланова који су стекли право на премију). На седамнаестој и последњој седници Главног одбора један члан друштва је известио да је набавио лозове за Друштво које оно мора да има.

Захтеви за исплату премија

Укупан број анализираних захтева за исплату премија током 1900. године је четрдесет и један. Најбројнији су они упућени одсеку за свадбарину. Сви захтеви имају сличан садржај: чланови неког од одсека

⁹ Исто, Записник са седнице Главног одбора Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, одржане 20. августа 1900. године.

¹⁰ Исто, Записник са седнице Главног одбора Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, одржане 20. септембра 1900. године.

обавештавају управу да су према правилнику Друштва стекли право на премију и траже да им се она исплати. Захтеви се могу поделити на штампане захтеве и оне писане руком. Сви штампани захтеви садрже индентичан текст, постоји само мала разлика у величини и изгледу слова. Од двадесет и два штампана захтева за исплату премије упућена одсеку за свадбарину, чак шеснаест је послато из Београда. Захтеви у рукопису нису типизирани као штампани, али и они садрже слична обавештења и захтеве упућене Друштву само у другачијим контекстима. Послати су са различитих страна Краљевине Србије, у највећем броју из унутрашњости, из градова као што су: Пирот, Алексинац, Крагујевац, Пожега, Ниш, Врање и други. Може се приметити да су, и један и други тип анализираних захтева, упућени Друштву крајем 1900. године, тачније у последња три месеца.¹¹

Спискови и извештаји о плаћању

Анализирано је осам докумената који представљају спискове чланова уписаних у Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину у периоду од јуна до новембра месеца 1900. године. На основу тога, дошли смо до података да су и остала слична друштва у Краљевини Србији уписивала своје чланове у ово ваљевско друштво. То су била следећа друштва: Прво Нишко Друштво за помоћ при удаји и женидби, Шабачка банка, Прокупачка певачка дружина „Југ Богдан” („Заступништво свију друштава за свадбарину и посмртнину у Краљевини Србији”) и Информациони „Биро” за сва укупна (и) свадбена друштва и повојнице у Краљевини Србији. Укупан број уписаних чланова, према анализираним списковима, је деветнаест.¹²

Обрађени су извештаји благајника о извршеним наплатама током октобра месеца 1900. године, укупно седамдесет и два извештаја (25 извештаја од Ужичког укупног друштва за дожив(љење) и посмртнину; 58 извештаја Прве грађанске задруге; и 536 извештаја самог Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину). Током само једног месеца, Друштво је наплатило улоге и разрезе од 636 чланова. Од укупног броја, чак 556 чланова су директно учлањени у Ваљевско друштво, а не преко неких других друштава, као што су Прва грађанска задруга и Ужичко укупно друштво. Укупан приход Друштва за октобар месец 1900. године је износио 3530,3 динара.¹³

11 Исто, захтеви за исплату премија, октобар - децембар 1900. године.

12 Исто, финансијски извештаји, јун - новембар 1900. године.

13 Исто.

Жалбе, молбе и критике Друштва

Након анализе 150 докумената која представљају преписку између чланова и Друштва, може се закључити да су они били углавном незадовољни његовим радом. Та преписка се у великом броју анализираних случајева одвијала у једном правцу, с обзиром на то да је Друштво ретко слало одговоре, што је изазивало још веће негодовање код чланова. Друштво се веома неодговорно опходило према члановима, тако да се често нису трудили да их обавесте када и колико треба платити разрез, грешили су приликом уписа имена и презимена чланова у књижице, често су особу учлањену у свадбарину пребацивали у посмртнину, губили су спискове чланова, каснили су са слањем књижица, а неретко се дешавало да пошаљу и сасвим погрешне књижице. Велики проблем био је тај што је Друштво понекад и месецима каснило са обавештавањем чланова о упису након што би они послали документа и новац потребан за њега.¹⁴ У том случају члан није знао да ли је уписан или није, да ли је требао да месечно шаље разрезе, јер складно Правилима, за кашњење са исплатом разреза морао би да плаћа казну, или би изгубио сва права по 17. и 18. члану Правилника, при чему би новац припао Друштву.¹⁵

У многим случајевима чланови су критиковали Друштво што се није придржавало сопствених Правила, тако да је често долазило до забуне око датума стицања права на подизање премије (три месеца од дана увођења у судски регистар по 8. члану Правилника или три месеца након завођења у друштвеној књизи, какво је било обавештење у новинама, што је често било у размаку и од по неколико месеци).¹⁶ Међутим, члановима је највише сметало то што Друштво није одговарало на њихове, и по више пута слане молбе и жалбе, а нису им стизале ни признанице за послати новац. Крајем 1900. и почетком 1901. године Друштво чак није исплаћивало ни премије и при том није слало никакав одговор на захтеве својих чланова, што указује на проблеме у финансијском пословању друштва.

Не може се јасно назрети разлог због ког се Друштво веома неодговорно односило према својим обавезама према чланству, нарочито због тога што тиме ништа није добијало. Не слање књижица члановима, како би они вршили уплате је јасан показатељ тога, нарочито због тога што по правилнику казне нису биле велике (0,50 динара), па они од њих нису могли претерано да зараде, ако је превара била у питању.

14 Исто, Љубица П. Миленковић Ваљевском друштву за свадбарину, молба.

15 Исто, Михаило М. Петровић Друштву за свадбарину и посмртнину, жалба.

16 Исто, Илија С. Николић Ваљевском друштву за свадбарину, жалба.

Вероватно је неорганизованост представљала највећи проблем и један од главних узрока за пропадање Друштва. Наишли смо и на преписку преко које је члан Управног одбора дао отказ на то место због незадовољстава радом Друштва и због немогућности да послове доведе у ред, с обзиром на то да је већина у Управном одбору била против његових предлога.¹⁷

Из анализе докумената може се закључити да су молбе и жалбе, поред Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, највише слане само Одсеку за свадбарину, док је број оних који су упућивани само Одсеку за посмртнину знатно мањи. Из свих градова Краљевине Србије чланови су слали своје жалбе и молбе, с тим што је број послатих из појединих градова био донекле већи од осталих. То су били Београд, Шабац, Ужице, Крагујевац и Ниш.

Сарадња Ваљевског друштва за свадбарину би посмртнину са другим друштвима и организацијама у Краљевини Србији

Анализом 83 документа из фонда Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину (преписке међу друштвима и међусобни споразуми) показало се да је Друштво имало широко развијену сарадњу са сличним друштвима и другим организацијама на целокупној територији Краљевине Србије, по подацима добијеним на основу анализе – 30 друштава и организација. Фонд Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину је само фрагментарно сачуван, тако да су нам за рад били доступни документи у периоду од јуна. 1900. године, па до марта 1901. године. Ради детаљније анализе и тематизовања проблема међусобне сарадње друштава у Краљевини Србији документи су класификовани у три подгрупе: долазне преписке упућене Друштву, одлазне преписке послате од стране Друштва, као и међусобни споразуми закључени међу друштвима.

Међусобни споразуми

Један од кључних докумената на основу којег се јасно виде основи сарадње између друштава је међусобни споразум склопљен између два друштва. Захваљујући анализи међусобних споразума установљене су основне тачке међусобне сарадње „укопних и женидбених” друштава у Краљевини Србији. У фонду је сачувано 4 примерка међусобних споразума, који сви датирају из августа 1900. године, и то са следећим дру-

---

17 Исто, Недељко Ковачевић Управном одбору Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, жалба.

штвима: *Прво Београдско њалилулско друштво „Милошевац”*, *Прво Нишко њодребно друштво*, *Књажевачко друштво за њомоћ љри удаји и женидби* и *Прво Ужичко укојно друштво*.¹⁸ Сви споразуми су били типски писани, односно сви су садржали 7 истоветних тачака на којима се темељила сарадња. Поред наведених споразума, анализирајући осталу документацију из архивског фонда, на основу документа 9169¹⁹ и 9217/9218²⁰, може се утврдити да је Ваљевско друштво такође имало склопљен споразум и са Првим Ресавским друштвом од 11. јула 1900. године и Београдским друштвом за свадбарину и посмртнину од 27. августа 1900. године. Документоване доказе о сарадњи са осталим друштвима у Краљевини Србији фонд не садржи, али се из контекста анализе остале садржине фонда може закључити да су постојали с тим што нису сачувани. Друштва су склапала међусобне споразуме из обостране користи. Једно друштво је вршило уписе нових чланова, примало наплате и разрезе у име другог друштва и имало обавезу да о извршеним услугама путем изјава и признаница то друштво обавести, а за узврат је за вршене услуге узимало провизију, и то 0.30 динара за упис новог члана и 0.20 динара за примљене разрезе и уплате. Друштва су такође била у обавези да за нове чланове шаљу тродневно извештаје о њиховом упису као и сваких пет дана извештај о извршеним наплатама. Свака управа неког од Друштава је сносила моралну и материјалну одговорност за све неисправности до којих би у међусобном раду дошло.²¹ Управо су обавезе проистекле из ових тачака биле велики проблем и узрок несугласица између друштава међусобно, као и између друштава и чланова. Наведени проблеми биће детаљније размотрени при анализи преписке упућене Друштву заједно са другим потешкоћама са којима се Друштво сусретало у току свог рада и постојања.

Анализом грађе фонда намеће се једно питање. Зашто су се чланови из Ваљевског округа учлањивали у посмртна и/или женидбена друштва у другим градовима Краљевине Србије? Зашто је становништво из других места приступало чланству ваљевског друштва? Прецизније речено, шта је то што је навело, на пример, Наталију Пантелић из Чачка или пак Милију Барјактаревића из Београда да поред друштава у свом месту, ступе у чланство у Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину.

18 Исто, Међусобни споразуми (МП), кут. бр. 3.

19 Исто, Преписка са „Београдским друштвом за свадбарину и посмртнину“ од 13. децембра 1900. године.

20 Исто, Преписка са „Првим ресавским посмртним и доживотним друштвом“ од 15. фебруара 1900. године.

21 Исто.

Одговор можда лежи у условима плаћања и исплатама премија, као и погодностима која су друштва пружала. Ово је могуће у случају да су се правила друштава међусобно разликовала. Да бисмо то утврдили, неопходно је доћи до правила неких од друштава из Краљевине Србије.

Преписке упућене Ваљевском друштву за свадбарину и посмртнину

Као одговор на питање са киме је све Друштво сарађивало, извршена је анализа преписке упућене Друштву. На основу ње се јасно види са којим друштвима и организацијама је сарадња била успостављена, као и на који начин и под којим условима. Анализирано је 65 докумената који показују да је сарадња била успостављена са друштвима и организацијама преко којих се Друштво афирмисало и у следећим местима: Београд, Шабац, Свилајнац, Параћин, Пирот, Велико Градиште, Књажевац, Ниш, Ужице, Наталинци, Прокупље, Крагујевац, Велики Поповић, Лесковац, Смедерево.²² Фонд располаже именованом грађом у периоду јун 1900. године до марта 1901. године. Интензивна сарадња је забележена у тромесечју август – септембар – октобар, док се у периоду пред гашење друштва види знатно опадање међусобне сарадње на основу анализираних извора. Обрадом преписке установљени су основни принципи на којима се сарадња развијала, али исто тако су постали јасно видљиви и проблеми у истоименој сарадњи, који су доводили до неспоразума и непријатности у међусобним односима.

Најчешће замерке на рачун Друштва су се односиле на нередовно испуњавање обавеза према другим друштвима и организацијама. Наиме, немарност и неодговорност Управе друштва довели су до тога да чланови, како њиховог, тако и других друштава буду ускраћени за признанице, пријаве о уплати, чланске књижице, обавештења о износу разреза за одређени месец... Критике на рачун Друштва су биле упућене и због грешака при уписивању имена чланова и замене одсека у који је члан уписан. Остала Друштва су била незадовољна сарадњом, јер су услед немарности Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину долазили у непријатне ситуације са члановима које су заступали. Чињеница да су исплате премија касниле по два месеца, да рачуни нису били изравнани на време, као и непажљиво опхођење са чланским књижицама довели су до тога да је Друштво било оптуживано за злонамерност што је доводило до раскидања међусобних споразума.

Нередовно слање књижица и замењивање привремених признаница истим нарушавало је право чланова. Односно, при свакој уплати

---

22 Исто, Преписке упућене Ваљевском друштву за свадбарину и посмртнину.

члан је био дужан да приложи чланску књижицу, која би му по пријему и завођену уплате била враћена поштом.²³ Имајући у виду чињеницу да Друштво није издавало и враћало књижице у одређеном року или да су књижице једноставно заведене као изгубљене или нестале, чланови нису могли на време да уплате нову рату. Позивајући се на члан 18. правила Друштва, ако се разрез не исплати у датом року, члан губи право на премију, а новац остаје Друштву као ванредни приход (стр. 26, чл. 18).

Недоследност у раду Друштва је осим конфликта са члановима доводило друга друштва и до проблема вођења финансијских извештаја. Сваки пут када Друштво не би на време доставило извештај о извршеним уплатама, или о исплаћеним премијама, то би довело до неслагања у финансијама других друштава.²⁴ Још један проблем по питању финансија представљало је нередовно или у потпуности заборављено слање новца друштвима са којима је вршена међусобна сарадња.

У раду Друштва, на основу обрађених извора, уочава се и једна контрадикторност. Реч је о проблему рачунања чланства. По члану 8. друштвених правила, каже се да појединац постаје пуноправни члан од дана увођења у регистар. Анализирајући документ 9675 (преписке Првог извештавајућег информационог бироа из Београда) показало се да правила других друштава чланство рачунају већ од датума уписа, а не од датума увођења у регистар. Такође се моле од стране истог бироа да и они рачунају чланство од датума уписа, јер у супротном долази до забуне и незадовољства код чланова.²⁵

Важно је напоменути да нису сва писма била упућена у циљу жалбе. Део именованих је био послат како би једноставно информисао Друштво о раду и обављеним дужностима. Друштво је добијало информације о упису, примало новац и уплатнице, стављало на разматрање захтеве о исплати премија.²⁶ Међу изворима нашла су се и два писма упућена од стране појединаца у име колектива. Реч је о документу бр. 9804 од 18. јула 1900. године у коме Н. Стефановић обавештава Друштво о својој намери да у Београду оснује генерално заступништво женидбених и укупних друштава у Краљевини Србији, те моли друштво да му одговори да ли су ради да му потврде пуномоћје да буде њихов заступник. Поред овог документа, јавља се и писмо управника пореског одељења Љубомира Манојловића из В. Поповића.

23 МИАВ, Долазне преписке (ДП), кут. бр. 3.

24 Исто, ДП, кут. бр. 3.

25 Исто, „Први извештавајући Информациони Биро, Београд“, 24. октобар 1900. године.

26 Исто.

Осим женидбених и упокних друштава и великог броја информацио-них бироа (12 забележених на основу доступних извора, што нам говори да је у том периоду постојала велика потреба за оснивањем поменутих информационих канцеларија) који су имали исту сврху као и друштва, Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину је имало развијену сарадњу и са Српским друштвом Црвеног крста. Ово нам потврђује документ број 9154 у коме се Друштво обавештава да је послати новац, на основу члана 20. правила Друштва, у износу од 55 динара и 10 пара примљен.²⁷ О сарадњи ова два друштва сведочи и већ поменути члан 20. друштвених правила на основу кога од премија које су се исплаћивале било одбијено сваком 3% од чега су 2/5 биле намењене Црвеном Крсту.

Преписке су вршене и са Пореским одељењем у Ваљевоу које моли Друштво да им изађу у сусрет и да обуставе плату у току два месеца службенику Ваљевског друштва, Радомиру Ђурашковићу. Именовани службеник је дуговао пореском одељењу, на име пореза, 24.40 динара за 1900. годину, па сходно томе моле Друштво да обустављени новац пошаљу пореском одељењу како би дуг био отплаћен.²⁸

О заинтересованости појединаца за приступање Ваљевском друштву за свадбарину и посмртнину имамо скромне податке на основу документа бр. 9832 од 19. јуна 1900. године послатог од стране Извештавајућег бироа из Пирота. Њиме се Друштво моли да пошаље своје повереништво за вршење уписа за варош Пирот, јер им се до сада јавио приличан број заинтересованих чланова за упис. Такође траже и један примерак правила са неколико позива на упис да би се ради рекламе истакли на видна места. Поред тога Друштву је упућена и молба за 100 комада штампаних изјава о приступу по члану 11. закона о друштвима.²⁹

Преписке послате од стране Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину

Фонд ваљевског архива располаже са 12 писама које је Друштво слало другим друштвима. Сачуване су преписке са *Шабачким друшћивом за свадбарину и посмртнину*, *Параћинским укойним друшћивом*, *Првим лесковачким укойним друшћивом* и *Првим нишким друшћивом за удају и женидбу*.³⁰ Период из ког датирају документи је скоро идентичан као и период долазне преписке, с тим што је у питању мање обиман део фонда, па смо за поједине месеце остали ускраћени (нпр. нема извора за месеце: јун и јул 1900. године, као ни јануар и фебруар 1901. го-

27 Исто.

28 Исто, Пореско одељење ваљевско, 3. фебруар 1900. године.

29 Исто.

30 Исто, Преписке послате од стране Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину.

дине, док за месеце август, октобар 1900. године и март 1901. године фонд располаже са по само једним документом).

Обрадом одлазне преписке установљено је да је Друштво углавном слало обавештења о послатом новцу као и сам новац, извештавали су остала друштва о примљеном новцу и признаницама, слали су и изјаве за нове чланове као и чланске књижице, тачније речено, вршене су све дужности установљене међусобним споразумима.

Ликвидација Друштва

Из документа бр. 9234, од 4. децембра 1900. године у коме се обраћају Управи Шабачког друштва за свадбарину и посмртнину, обавештавају именовану Управу о одлуци да се, од 1. децембра 1900. године више неће вршити уплате за Шабачко друштво, јер *"су се досадашњом њраксом уверили да су расходи већи од њприхода од када је почело Друштво са најлакшама њо међусобним споразумима"*.³¹ Из овога се види да се Друштво у децембру 1900. године почело суочавати са финансијским проблемима.

Према правилнику Друштва до ликвидације целог Друштва или једног од одсека долази приликом пада броја чланства испод сто. Ликвидација Друштва први пут је у записницима најављена 25. фебруара 1901. године када је на Главној седници Друштва саопштено да је то нужно према члану 51. правила Друштва, јер је број чланова оба одсека пао испод стотине. Да би се испоштовао члан 67. Закона о удружењима, морала је бити заказана скупштина, и за датум њеног одржавања одређен је 11. март. На седници је одлучено да Управни одбор састави оглас и ако то буде потребно, извести првостепени суд о дневном реду скупштине. На следећој седници је одлучено да чланови Надзорног одбора са главним благајником нађу адвоката или неко друго правно лице који ће се постарати за правни аспект гашења Друштва, а чланови ће се договорити колико ће му за то бити плаћено.

Установљено је да Друштво има 1034,65 динара од прихода за разрезе и договорено је да се од тих пара исплати 10 премија од по 100 динара. Одлучено је да се један део новца прикупљених за сиромашне људе из Ваљева (44.06 динара) приложи у те сврхе (20 динара), а остатак Радомиру Ђурашковићу који је оболео служећи Друштву. Овим је испоштован раније поменути члан 20. правила Друштва који налаже да се од сваке исплаћене премије одбије 3%. Одбијена сума је ишла у хуманитарне сврхе.³²

³¹ Исто.

³² Исто, Записник главне седнице Ваљевског друштва за свадбарину и посмртнину, одржане 26. фебруара 1901. године.

На седници 2. марта 1901. године, одлучено је да се скупштина заказана за 11. март 1901. године, одложи за 6. март, и договорено је да се о овој промени телеграфским путем извести уредништва. Главни благајник се интересовао шта ће се десити ако се до скупштине потроши готовина Друштва, и одбор је одлучио да се у том случају користе лозови из резервног фонда, а остали трошкови да се исплаћују из фонда Друштва (стр. 43, чл. 63).³³ Дана 5. марта одржана је последња главна седница Друштва.

Закључак

Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину је, према архивској белешци у ваљевском архиву и документима о ликвидацији објављеним у делу Бранка Перуничиха „Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915” основано 10. јуна 1890. године у Ваљеву. Фрагментарност фонда нам није дозволила да тада донета правила пронађемо, а боље среће нисмо били ни када је потрага у фонду ваљевског суда у питању. Тако нам првих десет година рада овог Друштва остаје у приличној мери скривено. Додатну забуну доносе сачувана правила Друштва из 1900. године, која смо овде анализирали. Стиче се утисак да је Друштво изнова покренуто 1900. године. Или прецизније, следећи текст на самој књижици са правилима, као и датум на самом крају те број под којим су правила заведена у ваљевском суду, да је основано тек те 1900. године. У самим Правилима и делимично сачуваној преписци и финансијској документацији, нема ни речи о периоду 1890-1900. године!

Ако је трајање и постојање Друштва у првом периоду несигурно, разлози за његову ликвидацију су потпуно јасни. Документи на бројним местима сведоче о небризи према члановима, алкавом поступању са документацијом, ситнијим прекршајима у пословању, до кршења сопствених правила. Са друге стране стоји чињеница, прошле године обрађеним приступницама документована, да је број чланова у току 1900. године у знатној мери премашио половину свеукупно забележених чланова фонда. Друштво је, након претпостављеног замирања активности, поново покренуто, нагло узлетело у својим активностима, за које, по свему судећи није било дорасло, што је и довело да још бржег слома, услед исписивања огромног дела чланства.

---

33 Правилник Друштва предвиђа да се губици покривају новцем из резервног фонда. Ако би се и овај фонд исцрпео, штета би се надокнадила разрезом чланова Друштва.

ПРИЛОГ 1

Међу собни споразум

Прво Нишко погребно друштво са седиштем у Нишу и Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину са седиштем у Ваљеву; утврдили су овај међусобни споразум и то:

1. Да једни за друге врше упис нових чланова, примају уплате, месечне разрезе и књиге потписују онако како то правила друштвена прописују;
2. Да за овај посао на име кореспонденције и поштарине наплаћују од ново уписаних чланова по 0.30 дин; а за разрез и уплате по 0.20 дин;
3. Да за нове чланове шаљу тро-дневно извештај о њиховом упису уз пошиљај изјава ради увођења у регистар;
4. Да сваког петог дана шаљу једни другима извештај (ликвидациони табаци) о извршеним наплатама разреза и уплата за рачун друштва наводећи поименце у извештају колико је од кога и на име чега наплаћено;
5. Да петнест-дневно врше међу собом обрачун и разлику према текућем рачуну били у потраживању или дугу изравнају шаљући новац поштом;
6. Да према прикупљеном новцу за рачун друштва – потраживању по текућем рачуну а да би се тим избегло шиљање новца – врше једни за друге исплате премија; но ово само под условом ако управи за чији рачун буде исплата до одобри и документа оверена за исплату пошље;
7. Да су друштвене управе и морално и материјално одговорне за све неисправности, које би се у овом међусобном раду десиле.

Управни и надзорни одбор у својој седници бр. 38 од 15. августа 1900 г. решио је да Управа овај споразум с том управом потврди.

Председник
Управног одбора
Глигорије Косић

ПРИЛОГ 2

Списак друштава и организација у Краљевини Србији са којима је Ваљевско друштво за свадбарину и посмртнину успоставило сарадњу:

1. *Српско друштво Црвеног крста*, Београд
2. *Шабачко друштво за свадбарину, доживотну премију и посмртнину*, Шабац
3. *Београдско друштво за свадбарину и посмртнину*, Београд
4. *Прво Ресавско посмртно и доживотно друштво*, Свилајнац
5. *Параћинско укупно друштво*, Параћин

6. *Градишћанско друштво за узајамно помагање у случају смрти и доживљања*, Велико Градиште
7. *Прво Нишко друштво за помоћ при удаји и женидби*, Ниш
8. *Прва браћанска задруга у Краљевини Србији*, Београд
9. *Прво Београдско палилулско друштво Милошевац*, Београд
10. *Најпачиничко друштво за свадбарину и посмртнину*, Наталинци
11. *Прва овлашћена повереничка канцеларија свију повојничких, удабених, женидбених, доживојних и посмртних друштва у Краљевини Србији – Елијас М. Леви*, Београд
12. *Прво Београдско овлашћено повереништво свадбених и укойних друштва Краљевине Србије – браће М. Алкаја*, Београд
13. *Прво Нишко удружење Нишавац*, Ниш
14. *Прво Нишко пољубно друштво*, Ниш
15. *Управа фондова Краљевине Србије*, Београд
16. *Прокуљански свадбени и пољубни фонд*, Прокупље
17. *Пореско одељење ваљевско*, Ваљево
18. *Прво лесковачко укойно друштво*, Лесковац
19. *Књажевачко друштво за помоћ при удаји и женидби*, Књажевац
20. *Извештавајући биро за сва укойна, удабена и женидбена друштва – Сид. Исаковић и Коми. , Пирот*
21. *Прва канцеларија информационог бироа – Милана Ж. Миленовића*, Београд
22. *Информациони биро – Свети. Р. Младеновића*, Београд
23. *Извештавајући биро – Боривоја И. Карића*, Ниш
24. *Овлашћени биро Боже К. Стојановића*, Београд
25. *Информациони биро – Хаџи Л. Чомић*, Београд
26. *Информационо посреднички биро Илића*, Шабац
27. *Први извештавајући – информациони биро – Драг. Н. Вуличевић*, Београд
28. *Први информациони извештајни биро Алексе Појовића*, Крагујевац
29. *Главни биро Тасе Настасијевића*, Смедерево
30. *Информациони биро Лазара М. Јовановића*, Београд